

Qazaqstan Respublikasy Zaınnama
jáne quqqytyq aqparat institútynyń

JARSHYSY

gulymi-quqqytyq jýrnal №3 (74)-2023

Құрылтайшы және баспагер:

«Қазақстан Республикасының
Заңнама және құқықтық
ақпарат институты» ШЖҚ РМҚ
2006 жылдан бастап шығады
Журналдың материалдары
www.zqai.kz

сайтында орналастырылған
Заң ғылымдары бойынша диссертациялардың
негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға
арналған басылымдар тізіліміне енгізілген
(ҚР БҒМ БҒСССҚ 14.02.2022 ж.
№38 бұйрығы)

Редакциялық кеңес құрамы

Сәрпеков Р.Қ. – з.ғ.к., Қазақстанның еңбек
сіңірген қайраткері (Астана, Қазақстан) –
(төраға)
Абайділинов Е.М. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Абызов Р.М. – з.ғ.д. (Барнаул, Ресей)
Белых В.С. – з.ғ.д. (Екатеринбург, Ресей)
Губин Е.П. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Мельник Р.С. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Моисеев А.А. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Муромцев Г.И. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Рахметов С.М. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Малиновский В.А. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Уззила Шапақ – з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)

Бас редактор

Дүйсенов Е.А. – з.ғ.к.

Редакциялық алқа құрамы

Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)
Байниязова З.С. – з.ғ.к. (Саратов, Ресей)
Жанғарашев Р.М. – LL.M (Астана,
Қазақстан)
Ишекков К.А. – з.ғ.д., доцент (Мәскеу, Ресей)
Қазбаева Ә.Ғ. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)
Қалиева А.Ө. – (Астана, Қазақстан)
Қаржаубаев С.С. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)
Князова А.Ж. – LL.M (Астана, Қазақстан)
Құлжабаева Ж.О. – з.ғ.к. (Астана,
Қазақстан)
Мұрзашев Қ.Т. – (Астана, Қазақстан)
Нұрмағамбетов Р.Ғ. – PhD (Челябинск, Ресей)
Примашев Н.М. – з.ғ.к. (Астана,
Қазақстан)
Рахымбердин К.Х. – з.ғ.д. (Өскемен,
Қазақстан)
Салықова Д.Ө. – (Астана, Қазақстан)
Тегізбекова Ж.Ч. – з.ғ.к. (Бишкек,
Қызығызстан)

Редактор – **Қолтубаева Г.Б.**
Беттеуші – **Ақылбаева С.А.**
Тел.: 8 (7172) 26-61-29

Қазақстан Республикасы Ақпарат
және коммуникациялар министрлігі
Ақпарат комитетінің
БАҚ есепке қою туралы куәлігі
№ 17761-Ж 25.06.2019 ж.
(Алғашқы есепке қою кезі
№6592-Ж. 07.09.2005 ж.)

Мекен-жайы: Қазақстан Республикасы,
010000, Астана қ., Жеңіс даңғ., 15а
тел.: 8(7172)26-61-22
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Редакция бағанасы.....7

Мемлекет және құқық теориясы

А.С. АХМЕТОВ Құқықтық мәдениет мазмұнының өзекті
мәселелері.....13

Конституциялық және әкімшілік құқық

Р.Қ. СӨРПЕКОВ Мемлекеттік жастар саясаты туралы
Қазақстан Республикасының заңнамасы: талдау, проблемалар
және жетілдіру.....22

Ж.О. ҚҰЛЖАБАЕВА Қазақстан Республикасындағы
«Құқық» тобы бойынша білім беру бағдарламаларының пәна-
ралық және пәнөтпелік талдау.....31

Л.Т. ЖАНҰЗАҚОВА Өкілеттік бойынша заңнаманың
құқықтық негіздері.....40

В.Т. КОНУСОВА Жасанды интеллект саласындағы реттеу
саясаты: құқықтық реттеуге тәсілдерді зерттеу.....48

Л.Б. БОГАТЫРЕВА, Б.А. ТАЙТОРИНА, Г.Т. БАЙСАЛОВА
Төтенше жағдай кезінде заңнамалық деңгейде денсаулық
сақтау жүйесін нормативтік-құқықтық реттеу.....59

С.Қ. ЖЕТПІСОВ, Г.А. АЛИБАЕВА, О.Б. ДУБОВИЦКАЯ
Цифрландыру дәуіріндегі дербес деректерді қорғау:
конституциялық-құқықтық аспект.....68

К.Р. БАЛАБИЕВ, А.Қ. ҚҰРМАНОВА Қазақстанды жаңғы-
рту бағытында сайлау құқығы қағидаларын жүзеге асыру
мәселелері.....77

Азаматтық және азаматтық-процестік құқық

Е.М. АБАЙДІЛДИНОВ, М.Ж. КУЛИКПАЕВА Қазақстан
Республикасында венчурлік кәсіпкерлікті құқықтық реттеуді
дамыту.....87

А.А. АМАНГЕЛДІ Зияткерлік меншік құқығының кейбір
жария құқық салаларымен өзара әрекеттесуі.....97

К.Ж. ҚУАНДЫКОВ, М.Қ. ЖҮСІПБЕКОВА Қоршаған
ортаға келтірілген зиянды өтеудің теориялық және құқықтық
аспектілері.....106

С.А. ӘКІМБЕКОВА Қазақстан Республикасының азамат-
тық процесінде шарттық аумақтық соттылық: теория және
практика мәселелері.....114

И.С. САҚТАҒАНОВА, Ж.О. ОШАҚБАЕВА,
А.Р. ЕНСЕБАЕВА Польша Республикасының әлеуметтік
сақтандыру басқармасының қалыптасуы мен дамуының
негізгі кезеңдері.....123

Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс

Е.В. МИЦКАЯ, Б.Е. ИМАШЕВ, А.А. АМАНТАЕВ
Дәлелдемелер мен жедел-ізвестіру, қарсы барлау материалда-
рын бұрмалауды заңнамалық регламенттеуді жетілдіру
туралы.....132

Қ.Е. ИСМАГУЛОВ Қорғалуға құқығы бар куә және оның
жәбірленушінің айғақтарын сақтауға қатысуы.....142

Е.Е. ҚАЖЕНОВ, А.С. ҚАЖЕНОВА, Р.А. БАРСУКОВА Цифрлық технологиялар жағдайындағы қылмыстық заңнама нормаларының санкцияларын құрастырудың жаңа концепциясы.....	151
Э.Б. АБЛАЕВА Қазақстан Республикасының мамандандырылған қылмыстық соттары.....	159
Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану	
Е.С. ЖАМБАЕВ, Н. СӘУЛЕН, А.Н. САГАДИЕВ Корея Республикасында (Оңтүстік Корея) конституциялық соттың құрылуы және дамуы.....	169
Э.Г. МИРЗАЕВА (Баку қ., Әзірбайжан) Халықаралық үкіметтік емес ұйымдардың мәртебесіне теориялық және практикалық құқықтық тәсілдер.....	175
И.С. САҚТАҒАНОВА Жапонияда еңбекті қорғауды қамтамасыз етудің өзекті мәселелері.....	187
Құқықтық мониторинг	
Е.Н. КАЛИАКПЕРОВА, А.К. ӘБДІРАХМАНОВА Кассациялық өтінішхатты қараусыз қайтару және заңды күшіне енген сот актілерін қайта қарау (Қазақстан Республикасы және Германия).....	197
Мемлекеттік тілдегі заңшығармашылық практикасынан	
Б.А. ШОЛАН Терминдер мен сөз тіркестерін қолданудың кейбір мәселелері.....	207
Жас ғалым мінбері	
А.П. ТРЕТЬЯКОВА (Минск қ., Белоруссия) Беларусь Республикасындағы бірлестік үй меншігіне қатысушылардың және Қазақстан Республикасындағы кондоминиум қатысушыларының құрамын анықтау мәселелері.....	214
А.Ж. РАХМЕТУЛИН Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығын және қылмыстық процесін конституцияландырудың негізгі субъектілері.....	221
В.Б. ТАПАКОВА Жаппай тәртіпсіздіктер: азаматтар мен мемлекетті қамтамасыз ету қауіпсіздік мәселелері.....	230
Р.С. ЖАЛТЫРБАЕВА Қазақстанның заң практикасында жасанды интеллектті қолданудың ерекшеліктері мен оның құқықтану мамандығына әсері.....	239
«Жаршының» архивтегі беттері	
А.А. ЖАҢАТУҒАНОВА Аға ғылыми қызметкер Д.М. Шыңғысбаеваның «Заң терминдерінің бірізділігі туралы» атты ғылыми жарияланымына қайта оралғанда.....	250
ЗҚАИ-ның ғылыми қызметі туралы ақпарат.....	255

Учредитель и издатель:
РГП на ПХВ «Институт законодательства
и правовой информации
Республики Казахстан»
Издается с 2006 года
Все материалы журнала размещаются на
сайте www.zqai.kz
Включен в перечень изданий для публикации
основных научных результатов диссертаций
по юридическим наукам
(Приказ КОКСОН МОН РК №38
от 14.02.2022 г.)

Состав Редакционного совета
Сарпеков Р.К. – к.ю.н., Заслуженный
деятель Казахстана (Астана, Казахстан) –
(председатель)
Абайдельдинов Е.М. – д.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Абызов Р.М. – д.ю.н. (Барнаул, Россия)
Белых В.С. – д.ю.н. (Екатеринбург, Россия)
Губин Е.П. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Мельник Р.С. – д.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Моисеев А.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Муромцев Г.И. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Рахметов С.М. – д.ю.н. (Астана, Казахстан)
Малиновский В.А. – д.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Унзила Шапак – д.ю.н. (Астана, Казахстан)

Главный редактор
Дюсенов Е.А. – к.ю.н.

Состав Редакционной коллегии
Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)
Байниязова З.С. – к.ю.н. (Саратов, Россия)
Джангарашев Р.М. – LL.M (Астана,
Казахстан)
Ишеков К.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Казбаева А.Г. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Калиева А.У. – (Астана, Казахстан)
Каржаубаев С.С. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Киязова А.Ж. – LL.M (Астана, Казахстан)
Кулжабаева Ж.О. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Мурзашев К.Т. – (Астана, Казахстан)
Нурмагамбетов Р.Г. – PhD (Челябинск,
Россия)
Примашев Н.М. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Рахимбердин К.Х. – д.ю.н. (Усть-Каменогорск,
Казахстан)
Салыкова Д.О. – (Астана, Казахстан)
Тегизбекова Ж.Ч. – к.ю.н. (Бишкек,
Кыргызстан)

Редактор – **Колтубаева Г.Б.**
Верстка – **Акылбаева С.А.**
Тел.: 8 (7172) 26-61-29

Свидетельство о постановке
на учет СМИ № 17761-Ж
от 25.06.2019 г. Комитета информации
Министерства информации и коммуникаций
Республики Казахстан (Первичная постановка
на учет №6592-Ж. 07.09.2005 г.)

Адрес: Республика Казахстан, 010000,
г. Астана, пр. Желіс, 15а
тел.: 8(7172)26-61-22
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

ВЕСТНИК

Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан

научно-правовой журнал №3 (74)-2023

Колонка редакции	9
Теория государства и права	
А.С. АХМЕТОВ Актуальные вопросы содержания правовой культуры	13
Конституционное и административное право	
Р.К. САРПЕКОВ Законодательство Республики Казахстан о государственной молодежной политике: анализ, проблемы и совершенствование	22
Ж.О. КУЛЖАБАЕВА Анализ междисциплинарности и трансдисциплинарности образовательных программ по группе «Право» в Республике Казахстан	31
Л.Т. ЖАНУЗАКОВА Правовые основы делегированного законодательства	40
В.Т. КОНУСОВА Регуляторная политика в сфере искусственного интеллекта: исследование подходов к правовому регулированию	48
Л.Б. БОГАТЫРЕВА, Б.А. ТАЙТОРИНА, Г.Т. БАЙСАЛОВА Нормативно-правовое регулирование системы здравоохранения на законодательном уровне в условиях чрезвычайной ситуации	59
С.К. ЖЕТПИСОВ, Г.А. АЛИБАЕВА, О.Б. ДУБОВИЦКАЯ Защита персональных данных в эпоху цифровизации: конституционно-правовой аспект	68
К.Р. БАЛАБИЕВ, А.К. КУРМАНОВА Вопросы реализации принципов избирательного права в части модернизации Казахстана	77
Гражданское и гражданско-процессуальное право	
АЕ.М. АБАЙДЕЛЬДИНОВ, М.Ж. КУЛИКПАЕВА Развитие правового регулирования венчурного предпринимательства в Республике Казахстан	87
А.А. АМАНГЕЛЬДЫ Взаимодействие права интеллектуальной собственности с некоторыми отраслями публичного права	97
К.Ж. КУАНДЫКОВ, М.К. ЖУСУПБЕКОВА Теоретические и правовые аспекты возмещения вреда окружающей среде	106
С.А. АКИМБЕКОВА Договорная экстерриториальная подсудность в гражданском процессе Республики Казахстан: вопросы теории и практики	114
И.С. САКТАГАНОВА, Ж.О. ОШАКБАЕВА, А.Р. ЕНСЕБАЕВА Основные этапы становления и развития управления социального страхования Польской Республики	123
Уголовное право и уголовный процесс	
Е.В. МИЦКАЯ, Б.Е. ИМАШЕВ, А.А. АМАНТАЕВ О совершенствовании законодательной регламентации фальсифи-	

кации доказательств и оперативно-розыскных, контрразведывательных материалов.....	132
К.Е. ИСМАГУЛОВ Свидетель, имеющий право на защиту, и его участие при депонировании потерпевшего.....	142
Е.Е. КАЖЕНОВ, А.С. КАЖЕНОВА, Р.А. БАРСУКОВА Новая концепция построения санкций норм уголовного законодательства в условиях цифровых технологий	151
Э.Б. АБЛАЕВА Специализированные уголовные суды Республики Казахстан.....	159
Международное право и сравнительное правоведение	
Е.С. ЖАМБАЕВ, Н.САУЛЕН, А.Н. САГАДИЕВ Становление и развитие Конституционного суда в Республике Корея (Южная Корея).....	169
Э.Г. МИРЗАЕВА (г. Баку, Азербайджан) Теоретические и практические правовые подходы к статусу международных неправительственных организаций.....	175
И.С. САКТАГАНОВА Актуальные вопросы обеспечения охраны труда в Японии.....	187
Правовой мониторинг	
Е.Н. КАЛИАКПЕРОВА, А.К. АБДРАХМАНОВА Возвращение кассационного ходатайства без рассмотрения и пересмотр судебных актов, вступивших в законную силу (Республика Казахстан и Германия).....	197
Из практики законодательства на государственном языке	
Б.А. ШОЛАН Некоторые вопросы использования терминов и словосочетаний.....	207
Трибуна молодого ученого	
А.П. ТРЕТЬЯКОВА (г. Минск, Белоруссия) Вопросы определения состава участников совместного домовладения в Республике Беларусь и участников кондоминиума в Республике Казахстан.....	214
А.Д. РАХМЕТУЛИН Главные субъекты конституционализации уголовного права и уголовного процесса Республики Казахстан.....	221
В.Б. ТАПАКОВА Массовые беспорядки: проблемы обеспечения безопасности граждан и государства.....	230
Р.С. ЖАЛТЫРБАЕВА Особенности применения искусственного интеллекта в юридической практике и его влияние на юридическую профессию в Казахстане.....	239
Архивные страницы «Вестника»	
А.А. ЖАНАТУГАНОВА Возвращаясь к научной публикации старшего научного сотрудника Д.М. Шынгысбаевой «О единообразии юридических терминов».....	250
Информация о научной деятельности ИЗПИ.....	257

Bulletin of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan

JARSHYSY

scientific and legal journal №3 (74)-2023

Founder and publisher:
RSE on the REM «Institute of Legislation and Legal information of the Republic of Kazakhstan»
Published since 2006
All journal materials are placed on the website
www.zqai.kz
Included in the list of publications of basic scientific results of dissertations on legal sciences (Order CCES MES RK №38 from 14.02.2022)

Editorial Council members

Sarpekov R.K. – *c.j.s., Honored Worker of Kazakhstan (Astana, Kazakhstan) – (Chairman)*
Abayeldinov E.M. – *d.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Abyzov R.M. – *d.j.s. (Barnaul, Russian)*
Belih V.S. – *d.j.s. (Ekaterinburg, Russian)*
Gubin E.P. – *d.j.s. (Moscow, Russian)*
Melnik R.S. – *d.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Moiseev A.A. – *d.j.s. (Moscow, Russian)*
Muromcev G.I. – *d.j.s. (Moscow, Russian)*
Rahmetov S.M. – *d.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Malinovski V.A. – *d.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Unzila Shapak – *d.j.s. (Astana, Kazakhstan)*

Chief Editor

Dyussenov Ye.A. – *c.j.s.*

Editorial Board members

Azer Aliyev – *PhD (Kiel, Germany)*
Bainiyazova Z.S. – *c.j.s. (Saratov, Russian)*
Dzhangarashev R.M. – *LLM (Astana, Kazakhstan)*
Ishekov K.A. – *d.j.s. (Moscow, Russian)*
Kaliev A.U. – *(Astana, Kazakhstan)*
Kazbayeva A.G. – *c.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Karzhaubaev S.S. – *c.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Kiyazova A.Zh. – *LLM (Astana, Kazakhstan)*
Kulzhabayeva Zh.O. – *c.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Murzashvili K.T. – *(Astana, Kazakhstan)*
Nurmagametov R.G. – *PhD (Chelyabinsk, Russian)*
Primashev N.M. – *c.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Rakhimberdin K.H. – *d.j.s. (Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan)*
Salykova D.O. – *(Astana, Kazakhstan)*
Tegizbekova Zh.Ch. – *c.j.s. (Bishkek, Kyrgyzstan)*

Editor – **Koltubaeva G.B.**
Layout – **Akylbaeva S.A.**
Tel.: 8 (7172) 26-61-29

The certificate of registration of mass media №17761-G from 25.06.2019 from the Information Committee of the Ministry of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan (Number and date of primary registration №6592-Zh.07.09.2005.)

Address: The Republic of Kazakhstan, 010000, Astana, Zhenis ave., 15a,
tel.: 8(7172)26-61-22
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Editorial	11
Theory of State and law	
A.S. AKHMETOV Current issues of the content of legal culture	13
Constitutional and Administrative Law	
R.K. SARPEKOV The legislation of the Republic of Kazakhstan on the state youth policy: analysis, problems and improvement.....	22
Zh.O. KULZHABAYEVA Analysis of interdisciplinarity and transdisciplinarity of educational programs in the group "Law" in the Republic of Kazakhstan.....	31
L.T. ZHANUZAKOVA Legal framework for delegated legislation.....	40
V.T. KONUSOVA Regulatory policy in the realm of artificial intelligence: exploring approaches to legal regulation.....	48
L.B. BOGATYREVA, B.A. TAITORINA, G.T. BAYSALOVA Regulatory regulation of the healthcare system at the legislative levels in an emergency.....	59
S.K. ZHETPISOV, G.A. ALIBAYEVA, O.B. DUBOVITSKAYA Protection of personal data in the era of digitalization: constitutional and legal aspect.....	68
K.R. BALABIYEV, A.K. KURMANOVA Issues of implementation of the principles of electoral law in terms of modernization of Kazakhstan.....	77
Civil and Civil Procedure Law	
Y.M. ABAIDELDINOV, M.ZH. KULIKPAYEVA Development of legal regulation of venture entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan.....	87
A. AMANGELDY Interaction of intellectual property law with certain branches of public law.....	97
K. KUANDYKOV, M.K. ZHUSUPBEKOVA Theoretical and legal aspects of compensation for damage to the environment..	106
S.A. AKIMBEKOVA On contractual territorial jurisdiction in the civil procedure of the Republic of Kazakhstan: questions of theory and practice.....	114
I.S. SAKTAGANOVA, Z.O. OSHAKBAYEVA, A.R. ENSEBAYEVA The main stages of formation and development of the social insurance administration of the Polish Republic.....	123
Criminal law and Criminal procedure	
E.V. MITSKAYA, B.E. IMASHEV, A.A. AMANTAYEV On improving the legislative regulation of falsification of evidence and intelligence, counter-intelligence material.....	132
K.E. ISMAGULOV Witness eligible for protection and his participation in the examination for discovery.....	142

Y.E. KAZHENOV, A.S. KAZHENOVA, R.A. BARSUKOVA A new concept of building sanctions of the norms of criminal legislation, in the conditions of digital technologies.....	151
E.B. ABLAEVA Specialized criminal courts Republic of Kazakhstan.....	159
International law and Comparative law	
Y.S. ZHAMBAYEV, N. SAULEN, A.N. SAGADIEV Formation and development of the Constitutional court in the Republic of Korea (South Korea).....	169
E.G. MİRZAYEVA (Baku c., Azerbaijan) Theoretical and practical legal approaches to the status of international non-governmental organizations.....	175
I.S. SAKTAGANOVA Current issues of labor protection in Japan.....	187
Legal monitoring	
E.N. KALIAKPEROVA, A.K. ABDRAKHMANOVA The return of the cassation petition without consideration and the revision of judicial acts that have entered into legal force (Republic of Kazakhstan and Germany).....	197
From the lawmaking practice in the official language	
B.A. SHOLAN Some questions about the use of terms and phrases.....	207
Young researchers' tribune	
A.P. TRETAYAKOVA (Minsk, Belarus) Issues of determining the composition of participants of joint house ownership in the Republic of Belarus and participants of a condominium in the Republic of Kazakhstan.....	214
A.D. RAKHMETULIN The main subjects of the constitutionalization of criminal law and criminal procedure of the Republic of Kazakhstan.....	221
V.B. TABAKOVA Mass riots: security issues citizens and the state.....	230
R.S. ZHALTYRBAYEVA Features of the use of artificial intelligence in legal practice and its impact on the legal profession in Kazakhstan.....	239
The archive pages of the «Bulletin»	
A.A. ZHANATUGANOVA Returning to the scientific publication of senior researcher D.M. Shyngysbaeva «On the uniformity of legal terms».....	250
Information about the scientific activities of ILLI RK	255

ЖАППАЙ ТӘРТІПСІЗДІКТЕР: АЗАМАТТАР МЕН МЕМЛЕКЕТТИ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ҚАУІПСІЗДІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Вилора Башкирқызы Тапакова

Қазақстанның инновациялық және телекоммуникациялық жүйелер университетінің аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі; Қазақстан Республикасы, Орал қ., e-mail: tapakova_vilora83@mail.ru

Аннотация. Бұл мақалада жаппай тәртіпсіздіктерді ұйымдастыру және оған қатысу саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасау тәсілдері, түрлері мен себептері, сондай-ақ азаматтар мен тұтастай мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері қарастырылады. Автор әлеуметтік-экономикалық реформалар мүліктік қатынастардың едәуір кеңеюіне және күрделенуіне әкеліп соқтырды, бұл тәртіпсіздіктерді ұйымдастырудың жаңа және белгілі әдістерінің пайда болуына әкелді. Жоғарыда келтірілген қылмыстық-құқықтық статистика қарастырылып отырған салада соңғы жылдары қылмыстық құқық бұзушылықтар санының өскенін айғақтайды. Осы ереже де қаралып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеп-тексерудің жаңа бірегей әзірлемелерімен құқық қорғау органдарының қызметін қамтамасыз ету саласындағы жаңа міндеттерді қою мен шешуді, сондай-ақ жаппай тәртіпсіздіктерді ұйымдастыру және оған қатысу үшін қылмыстық-құқықтық шараларды жетілдіру мәселелерін шешуді өзектендіреді.

Автор жаппай тәртіпсіздіктерді неғұрлым толық сипаттау мақсатында жаппай тәртіпсіздіктердің пайда болу кезеңдерін атап өтеді және әр кезеңге тән белгілерді анықтады. Сондай-ақ, автор жаппай тәртіпсіздіктерді жіктеу мәселелерін қарастырды. Көрнекі мысал ретінде 2022 жылдың қаңтар айындағы оқиғалар қарастырылды.

Автор жаппай тәртіпсіздіктер күрделі әлеуметтік құбылыс ретінде олардың пайда болу себептері мен жағдайларын, генезисін, ішкі істер органдарының алдын алу мен күресудің формалары мен әдістерін арнайы және терең зерттеуді қажет етеді деп қорытындылайды. Жаппай тәртіпсіздіктердің ерекшелігі, әдетте, әлеуметтік-экономикалық сипаттағы себептердің ерекшелігі, психология және заңсыз әрекеттерге қатысушылардың саяси-құқықтық салдары. Автор «жаппай тәртіпсіздіктер» ұғымын анықтау үшін ғылыми әдебиеттерге талдау жасады. Зерттеу нәтижелері бойынша жаппай тәртіпсіздіктерге қарсы іс-қимыл саласындағы қылмыстық-құқықтық базаны жетілдіруге жолдама жасалды.

Түйін сөздер: агрессия; азаматтардың қауіпсіздігі; жаппай тәртіпсіздіктер; ұлттық қауіпсіздік; ішкі істер органдары; ұйымдасқан қылмыс; көпшілік.

МАССОВЫЕ БЕСПОРЯДКИ: ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ ГРАЖДАН И ГОСУДАРСТВА

Тапакова Вилора Башкировна

Старший преподаватель Казахстанского университета инновационных и телекоммуникационных систем, магистр юридических наук; Республика Казахстан, г. Уральск, e-mail: tapakova_vilora83@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассматриваются способы, виды и причины совершения уголовных правонарушений в сфере организации и участия в массовых беспорядках, а также вопросы обеспечения безопасности граждан и государства в целом. Автором отмечено, что социально-экономические реформы привели к значительному распространению и усложнению имущественных отношений, что привело к появлению новых и известных методов организации массовых беспорядков. Приведенная уголовно-правовая статистика свидетельствует о росте количества уголовных правонарушений за последние годы в рассматриваемой сфере. Данное положение актуализирует постановку и решение новых за-

дач в области обеспечения деятельности правоохранительных органов новыми уникальными разработками расследования рассматриваемых уголовных правонарушений, а также решение вопросов совершенствования уголовно-правовых мер за организацию и участие в массовых беспорядках.

Автором, в целях более полного описания массовых беспорядков выделены этапы возникновения массовых беспорядков и определены характерные признаки для каждого этапа. Также автором рассмотрены вопросы классификации массовых беспорядков. В качестве наглядного примера, рассмотрены январские события 2022 года.

Автор резюмирует, что массовые беспорядки как сложное социальное явление требуют специального и глубокого изучения причин и условий их возникновения, генезиса, форм и методов профилактики и борьбы органами внутренних дел. Особенностью массовых беспорядков, как правило, является специфика причин социально-экономического характера; психология и политико-правовые последствия участников противоправных действий. Автором проведен анализ научной литературы по определению понятия «массовые беспорядки». По результатам исследования сделаны выводы на направление на совершенствование уголовно-правовой базы в сфере противодействия массовым беспорядкам.

Ключевые слова: агрессия; безопасность граждан; массовые беспорядки; национальная безопасность; органы внутренних дел; организованная преступность; толпа.

MASS RIOTS: SECURITY ISSUES CITIZENS AND THE STATE

Tabakova Vilora Bashkirova

Senior Lecturer of Kazakhstan University of Innovative and Telecommunication Systems,
Master of Law; Republic of Kazakhstan, Uralsk; e-mail: tapakova_vilora83@mail.ru

Abstract. This article discusses the methods, types and reasons for committing criminal offenses in the field of organizing and participating in mass riots, as well as issues of ensuring the safety of citizens and the state as a whole. The author notes that socio-economic reforms have led to a significant spread and complication of property relations, which has led to the emergence of new and well-known methods of organizing mass riots. The above criminal law statistics indicate an increase in the number of criminal offenses in recent years in this area. This provision actualizes the formulation and solution of new tasks in the field of ensuring the activities of law enforcement agencies with new unique developments in the investigation of criminal offenses under consideration, as well as addressing issues of improving criminal law measures for organizing and participating in mass riots.

The author, for the purpose of a more complete description of mass riots, identifies the stages of the emergence of mass riots and defines the characteristic features for each stage. The author also considers the classification of mass riots. As an illustrative example, the January events of 2022 are considered.

The author summarizes that mass riots as a complex social phenomenon require a special and in-depth study of the causes and conditions of their occurrence, genesis, forms and methods of prevention and control by internal affairs bodies. The peculiarity of mass riots, as a rule, is the specificity of the causes of socio-economic nature; psychology and political and legal consequences of participants in illegal actions. The author analyzes the scientific literature on the definition of the concept of "mass riots". According to the results of the study, the conclusions are drawn on the direction of improving the criminal legal framework in the field of countering mass riots.

Keywords: aggression; security of citizens; mass riots; national security; internal affairs bodies; organized crime; crowd.

DOI: 10.52026/27885291_2023_74_3_230

Кіріспе

Соңғы жылдары Қазақстан Республикасында жүргізіліп жатқан экономикалық реформалар бір жағдайда Қазақстанда эле-

уметтік-экономикалық салада оң өзгерістердің пайда болуына, екінші жағдайда бірқатар жағымсыз құбылыстарға алып келді. Саяси және экономикалық реформа-

лардың аса маңызды теріс салдарларының қатарына жалпы қылмыстың, сондай-ақ жаппай тәртіпсіздіктерді ұйымдастыру және оған қатысу саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың, атап айтқанда 2022 жылғы қаңтардағы оқиғалардың өсуі жатады.

Көрсетілген жағдайларда қоғамда әлеуметтік шиеленістің болуы, сондай-ақ қазақстандық қоғамның едәуір бөлігінің мүліктік қорғалуының жеткіліксіздігі кейде жеке және заңды тұлғалардың, сондай-ақ мемлекеттің заңды құқықтары мен мүдделеріне қол сұғылмаушылықты қамтамасыз ету проблемаларына байланысты мәселелерді елеулі түрде шиеленістіреді. Қазіргі жағдайдағы көптеген түрлі проблемалардың ішінен жоғарыда айтылғандарды қазақстандық қоғам ең маңыздыларының бірі ретінде бағалайды. Олардың рұқсаты адамдардың қалыпты өмірін қамтамасыз етудің қажетті шарты болып табылады.

Сонымен қатар, әлеуметтік-экономикалық реформалар мүліктік қатынастардың едәуір кеңеюіне және күрделенуіне әкеліп соқтырды, нәтижесінде тәртіпсіздіктерді ұйымдастырудың жаңа және белгілі әдістері пайда болды.

ҚР Қылмыстық кодексінің 272-бабы бойынша 2021 жылы 2 құқық бұзушылық тіркелсе, ал 2022 жылы 67 құқық бұзушылық тіркелді¹.

Бұл ереже құқық қорғау органдарының қызметін қаралып отырған қылмыстарды тергеудің жаңа бірегей әзірлемелерімен қамтамасыз ету саласындағы жаңа міндеттерді қою мен шешуді, сондай-ақ жаппай тәртіпсіздіктерді ұйымдастыру және оған қатысу үшін жауапкершілікті жетілдірудің проблемалық мәселелерін шешуді өзектендіреді.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеудің әдіснамалық негізі танымның диалектикалық әдісі болып табылады, оның негізінде арнайы әдістердің келесі тобы қолданылады: салыстырмалы-құқықтық – ҚР ҚК 272-бабының диспозициясын² және қылмыстардың аралас құрамын талдау кезінде; жалпылау-эмпирикалық материалды талдау кезінде.

Нәтижелер және талқылау

Жаппай тәртіпсіздіктер терминін әдетте құқық қорғау органдары адамдар тобы тудырған толқуды сипаттау үшін пайдаланады.

Жаппай тәртіпсіздіктер үлкен әлеуметтік-саяси мәселелерге наразылық білдірудің бір түрін қамтуы мүмкін, бұл негізінен тәртіпті қоғамның стратификациясына айналады.

Жаппай тәртіпсіздіктерді неғұрлым толық сипаттау үшін олардың пайда болу, ағып кету және жою процестерін бөліп көрсету қажет, өйткені олардың сипаттамалық белгілерін әр кезеңде анықтау және қадағалау, ішкі істер органдарының іс-қимылдарының стратегиясы мен тактикасын әзірлеу уақытша ыңғайлы.

Бұл қылмыстың құрамын неғұрлым толық ашу, оның дамуын болжау үшін де маңызды. Алайда, бұл жерде қатаң бөліну орынсыз екенін ескеру керек, өйткені қақтығыстар жиі тез дамиды және осы немесе басқа кезеңді жеткілікті түрде анықтау мүмкін емес.

Алайда, бірінші кезеңде әдетте қарама-қарсы жақтар анықталады. Егер бір тараптың мүдделері мен мақсаттары екінші тарапқа мүлдем қолайсыз болса, жау бейнесі жасалады, тараптар арасындағы шиеленіс күшейеді. Әлеуметтік-экономикалық саладағы проблемалардың туындауына, қылмыстың өсуіне, бейресми бірлестіктердің рөлінің күшеюіне және басқа да себептерге байланысты жағдай нашарлауы мүмкін.

Мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметіндегі кемшіліктер – бұл жағдай туралы ақпараттың болмауы, ішкі істер органдарының профилактикалық жұмысының төмендігі.

Екінші кезеңде тараптар әдетте белсенді әрекеттерге көшеді. Осыған байланысты жасалған қылмыстардың саны тез өсуде, қару алу мақсатында ішкі істер органдарына шабуылдар жасалады.

Үшінші кезең – тән белгісі-жағдайдың бақылаудан шығуы. ПО-ға, әскери құрылымдарға шабуылдар жиілеп кетті, қылмыскерлердің мақсаты тек қару ұстау ғана емес, кепілге алу болып табылады. Шабуыл нысаны мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару ғимараттары болып табылады.

Жаппай тәртіпсіздіктердің пайда болу кезеңдерін сипаттай отырып, олардың әрқайсысының кейбір ерекшеліктерін атап өткен жөн. [1, 11-б.] Ең алдымен, уақыт шеңбері мен ұзақтығына назар аудару керек. Олардың кейбіреулері ұзаққа созылуы мүмкін. Ең ұзыны – бірінші және үшінші кезеңдер. Біріншісінің басталуы өте қиын. Бұл ке-

¹ Құқықтық статистика // Кіру режимі: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/indicators> (14.02.2023).

² Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі

зеңде қарама-қарсы тараптар мен жаппай тәртіпсіздіктердің себептері анықталды деп болжауға болады. Екінші кезеңнің басталуы көпшіліктің белсенділігінің өсуінен, қарама-қарсы тараптардың позицияларының көрінісінен, қақтығыстардың басталуымен «шиеленістің өсуінен» көрінеді. Үшінші кезең жаппай тәртіпсіздіктердің басталуымен сипатталады. Оның соңы – шиеленісті жеңілдету және олардың пайда болу себептерін жою.

Жаппай тәртіпсіздіктердің ажырамас элементі – кез-келген қызығушылықпен біріктірілген адамдар тобы. Массадан пайда болатын бірқатар ерекшеліктер, әлеуметтік-психологиялық құбылыстар бар. Оларды қорытындылай келе, біз ең маңыздыларын бөліп көрсетеміз.

Біріншіден, бұл адамдардың ұсыныстарын арттыру. Көпшіліктің мінез-құлқы оның жеке қатысушыларының мінез-құлқына да, мемлекеттік органдардың реакциясына да қатты әсер етеді. Адамдар кез-келген ақпаратқа сенеді, олардың бағалау деңгейі күрт төмендейді. Логика, парасаттылық, салдарды күту, ар-ождан, қорқыныш басылады, адамдардың мінез-құлқы «бәрі сияқты істеу» импульсіне бағынады.

Екіншіден, адамдардың көпшілігі жеке басын жоғалтады, көбісі оны иесіздендіреді, интеллектуалды деңгейі төмендейді. Көпшілігі анонимділікті қамтамасыз етеді, өйткені әркімнің жеке жауапкершілігі көпшілікке жүктеледі, яғни оның қатысушысы ештеңеге жауап бермейді. Дәл осы қасиет адамдарды қызықтырады – минималды жауапкершілік қабылданады.

Үшіншіден, көпшіліктің қатыгездігі оны алғаш сипаттаған зерттеушінің атымен аталған Латейн эффектісі деп аталады. Қиындықты қазған адамға көмектесу ықтималдығы оның қиыншылықтарының куәгерлерінің санына кері пропорционалды. Эмоционалдылық пен қауіпсіздік сезімін арттыру көптеген адамдарды агрессияға итермелейді, тіпті әдетте ұстамды түрде қабылданады.

Төртіншіден, көшбасшылық. Көпшілігі көпшілікке нақты бұйрық берген кез келген адамды ұстануға дайын. Тәжірибелі үгітші көпшілікті зорлық-зомбылыққа итермелеп, ренжіген адамдар тобын агрессивті, кекшіл қауымға айналдыра алады. Екінші жағынан, тіпті бір адам өзінің ұсынысымен, команда көпшілікті тыныштандырып, оны басқа бағытқа апара алады [2, 167-б.].

Бесіншіден, дүрбелең. Бұл көпшілік қауіп-қатердің жақындығын сезінгенде пайда

болады, ал жалғыз құтқару – қашу, құтқару жолы бір ғана, ал басқалары бұғатталған, олардың үстіндегі қозғалыс тоқтаған кезде бұғатталған. Бұл жол ашық болады деп күтілуде, ал көпшілік өз жолын қуып, алда келе жатқан адамдарды басып-жаншып, сыпырады.

Жаппай тәртіпсіздіктердің мысалы ретінде заңсыз шерулерді, отырыстарды және басқа да кедергілерді, тәртіпсіздіктерді және қылмыстың басқа түрлерін атайық. Тіпті бастапқыда ұйымдастырылған бейбіт демонстрация хаосқа ұласып, жаппай тәртіпсіздіктерге әкелуі мүмкін. Пандемия мен эндогендік процестердің фондында да тәртіпсіздіктер болуы мүмкін.

Жаппай тәртіпсіздіктерге тікелей қатыспайтын азаматтардың қауіпсіздігі әлсіреді және қауіп төніп тұр. Қарапайым адамдардың жұмыс істеу, демалудан ләззат алу және кейбір жағдайларда қажетті өмірлік қажеттіліктерді қанағаттандыру қабілетіне де қауіп төнуі мүмкін. Мысалы, инфрақұрылым бұзылған жағдайда коммуналдық қызметтер (сумен жабдықтау, жылыту және электрмен жабдықтау) уақытша қолжетімсіз болуы мүмкін немесе байланыс үшін әлеуметтік инфрақұрылымдар (телефония, теледидар және интернет) өшірілуі мүмкін. Жаппай тәртіпсіздіктердің ең көп тараған себептері экономикалық тоқырау, үлкен инфляция, Ұлттық валютаның құнсыздануы, әртүрлі табиғи апаттар, биліктің озбырлығы, қоғамдағы демократиялық бостандықтардың бұзылуы, үкіметтің саясатына наразылық, жұмыссыздық, этникалық қақтығыстар, ал кейбір елдерде спорттық іс – шаралар погромдар мен жанкүйерлер арасындағы төбелес болып табылады. Барлық елдерде жаппай тәртіпсіздіктер орын алууда.

Жаппай тәртіпсіздікке әкелетін факторлар ретінде келесілерді атауға болады:

- қоғамдық-саяси жағдайдың тұрақсыздығы;
- өмір сүру деңгейінің төмендеуі, экономикалық және саяси саладағы дағдарыс;
- мәдени өмір деңгейінің, адамгершілік құндылықтардың және тұлғаның рухани дамуының төмендеуі;
- адамдардың бір бөлігінің қоғамдық санасындағы деформациялар;
- дәстүрлі әлеуметтік институттардың айтарлықтай әлсіреуі: жас ұрпақты тәрбиелеудегі отбасылар, мектептер мен БАҚ.

Бұқаралық көңіл-күй әсіресе саяси дағдарыстар кезінде айқын көрінеді және көпшілік, жаппай әлеуметтік-саяси қозға-

лыс түрінде көрінеді.

Психология тұрғысынан «тобыр» қоғамға қарсы көріністерді қолдайды және белсендіреді, онда психологиялық инфекцияның теріс механизмі жұмыс істейді, ұстамсыздық пен агрессия өседі. Көпшілік құбылысын зерттеуші Г. Лебон белгілі бір дәрежеде бұқаралық дәуірдің басталуын және өркеніеттің құлдырауын болжай отырып, дұрыс айтты [3, 56-б.]. Дәл осы топта адамдарға күшті психологиялық әсер пайда болады, оның мүшелерінің жеке жауапкершілігі төмендейді [4, 77-б.].

Көпшіліктің табиғаты оның қатысушылары үшін ғана емес, айналасындағылар үшін де қауіпті, сондықтан ұлттық заңнамасындағы жаппай тәртіпсіздіктер экстремистік әрекеттерге жатады және төтенше жағдайдың енгізілуіне себеп болуы мүмкін. Жаппай тәртіпсіздіктерге тән қасиет-олар әрқашан заңсыз.

Көпшілікке қарсы тұру үшін көпшілікті біріктіретін негізгі механизмдерді білу және олардың негізінде оны бейтараптандыру шараларын әзірлеу қажет.

Жаппай тәртіпсіздіктердің көріну механизмі қоғамдағы бұқаралық көңіл-күймен тікелей байланысты және келесі ерекшеліктерге ие: тез таралады және өте жұқпалы болады, ұқсас әлеуметтік-саяси жағдайлардағы адамдарды біріктіру оңай, сананың бақылауын төмендетеді. Жаппай көңіл-күйді тұрақтандыруға талаптардың тепе-теңдігі және оларға қол жеткізу мүмкіндіктері арқылы қол жеткізіледі, яғни. жаппай тәртіпсіздіктердің қоздырғышы-кез-келген әлеуметтік талаптарды қанағаттандырмау нәтижесінде жинақталған «теріс энергияның» шығуы немесе үлкен адамдардың үміттері, бұл сайып келгенде қоғамдық тыныштық пен жеке адамға қауіп төндіреді [5, 153-б.].

Жаппай тәртіпсіздіктерге қарсы тұрудың маңызды шарты-бұл жалпы әлеуметтік, криминологиялық, қылмыстық-құқықтық, психологиялық-педагогикалық шараларды қамтитын алдын-алу жүйесін қамтитын кешенді тәсіл.

Қазіргі жағдайда қоғамдық қауіпсіздік деңгейі жеткіліксіз екенін ескере отырып, жаппай тәртіпсіздіктер кезінде қорғаудың негізгі ережелері мен әдістерін және оларды жаппай тәртіпсіздіктер кезінде қолдана білу маңызды.

Көпшілік жағдайында өзін-өзі ұстау ережелерін, тәртіпсіздік жағдайында өзін және айналасындағыларды қорғау тәсілдерін білу және оларды іс жүзінде қолдана білу адамға қауіпті жағдайда аман қалуға көмектеседі. Мұндай ережелер ретінде мыналарды бөліп көрсетуге болады:

- «қызығушылық үшін» митингісіне қосылмаңыз. Митингке рұқсат етілген бе, ол үшін спикерлер үгіт жүргізіп жатқанын білу керек;

- тәртіпсіздіктер кезінде митингке қатысушылар да, көрермендер де көпшілікке кірмеуі керек;

- ресми тіркелмеген ұйымдарға кіруге болмайды, өйткені мұндай ұйымдар өткізетін іс-шараларға қатысу қылмыстық жазаға әкелуі мүмкін.

Осылайша, тәртіпсіздіктерді бір нәрсеге немесе біреуге наразылық білдіру немесе өз мақсаттарын алға жылжыту мақсатында адамдар тобы тудырған қоғамдық тәртіпті бұзу ретінде анықтауға болады, көбінесе әрекетке шақыру және өз идеяларын білдіру. Тәртіпсіздіктер – полицейлер мен бейбіт тұрғындарға тастар, таяқтар мен қоқыстарды лақтыратын, дүкендерді тонайтын, терезе әйнектерін сындыратын, айналасындағы заттарды құлататын, баррикадалар тұрғызатын, көліктерді аударып, өртейтін адамдар.

Ішкі істер органдарының кейбір практикалық қызметкерлері тәртіпсіздіктердің келесі жіктелмесін қабылдады. Жіктеу критерийі ретінде олардың сипаты мен салдары алынады. Осыны ескере отырып, екі түрі бар: жалпы және арнайы. Жалпы мекемелерде, дүкендерде, дүңгіршектерде және т.б. погромдарда, көлік құралдарының жойылуында, өрттерде және басқа да осындай әрекеттерде көрінетін тәртіпсіздіктер. азаматтардың пәтерлерінің погромдарында көрінетін тәртіпсіздіктер [6, 5-б.], авторлар тәртіпсіздіктердің екі түрінде де жасалған қылмыстарды есептейді. Бірінші типке Душанбе, Андижан, екіншісіне Баку, Сумгаитадағы тәртіпсіздіктер жатады.

Басқа авторлар тәртіпсіздіктерді мақсаты мазмұнына қарай жіктейді [7, 68-б.]. Бұл саяси іс-шаралардан туындаған тәртіпсіздіктер (митингілер, демонстрациялар және т.б.), ұлттық, нәсілдік негіздегі қақтығыстардан кездейсоқ немесе өздігінен пайда болатын тәртіпсіздіктер және сайып келгенде, топтық бұзақылық әрекеттерден және қоғамдық тәртіпті жаппай бұзудан туындаған тәртіпсіздіктер.

Кейіннен қаңтар оқиғалары³ немесе Қанды қаңтар⁴ ретінде белгілі болған Қазақстандағы наразылықтар мемлекетке қарсы көңіл-күймен сипатталатын жаппай тәртіпсіздіктердің туындау жағдайларына 2022 жылғы 2 қаңтарда нарықтық баға белгілеу тетігіне көшуге байланысты 2022 жылғы 1 қаңтарда болған сұйытылған газ бағасының күрт өсуінен кейін басталды. Назылықтар Қазақстанның батысындағы Жаңаөзен қаласында басталды, бірақ 3-4 қаңтарда Алматы мен еліміздің басқа қалаларына таралды. Назылықтарға қатысушылар экономикалық талаптардан саяси талаптарға, соның ішінде Үкіметтің отставкаға кетуіне және еліміздің Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың биліктен кетуіне көшті.

4-5 қаңтарда Алматыдағы наразылықтар жаппай тәртіпсіздіктерге, соның ішінде үкіметтік ғимараттарды өртеу мен тонауға ұласты, ал билік қаланы бақылауды жоғалтты; Президенттің бұрынғы резиденциясы өртеніп, наразылық білдірушілер Алматы әуежайын басып алды. Көптеген басқа қалаларда, соның ішінде Астанада билік не болып жатқанын бақылауды сақтап қалды.

Қазақстанда төтенше жағдай жарияланды – алдымен кейбір өңірлерде, содан кейін бүкіл елде. Бірнеше күн ішінде интернет өшірілді, бұл қолма-қол ақшасыз төлемнің бұзылуына әкелді. Сұйытылған газдың бағасы тоқтатылды, бұл наразылықтардың азаюына әкелмеді. Қазақстан президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Асқар Маминнің үкіметін отставкаға жіберіп, Нұрсұлтан Назарбаевтың орнына Қазақстан Қауіпсіздік кеңесін басқарды.

6 қаңтарда Қазақстан Президентінің сұрау салуы бойынша Ресей мен тағы 5 елдің қарулы күштерін қамтитын және маңызды объектілерді күзету және құқықтық тәртіпті сақтауға жәрдемдесу жөніндегі бітімгершілік миссиясы ретінде мәлімделген ҰҚШҰ-ның Қазақстандағы операциясы жарияланды. Терроризмге қарсы операция режимі жарияланды, қалаларды наразылық білдірушілерден тазарту басталды.

7 қаңтарда Қазақстан билігі елдегі тәртіптің қалпына келгені туралы хабарлады.

Осы оқиғалардың нәтижесінде елімізде жаңа Премьер-министр, Мемлекеттік хатшы, Парламенттің төменгі палатасының

спикері тағайындалды. 16 министрдің жартысы ауыстырылды. Назарбаев «Нұр-Отан» басқарушы партиясының көшбасшысы қызметінен айырылды, бұл лауазымды Қ-Ж. Тоқаев алды.

Қорытындылай келе, біз С.А. Старостин өз жұмысында ұсынған жаппай тәртіпсіздіктерді жіктеудің келесі схемасын белгілеген [8, 32-б.].

1. Пайда болу себептері бойынша:

а) саяси; б) экономикалық; в) әлеуметтік; г) этникалық; е) діни, ж) экологиялық; з) полиция қызметкерлерінің заңсыз әрекеттері себебінен.

2. Туындаған салдардың ауырлығы бойынша:

а) адамдардың қаза болуына әкеп соқтырған әртүрлі дәрежедегі дене жарақаттарымен; б) елеулі материалдық залал келтірумен.

3. Пайда болған жері бойынша:

а) елді мекендерде; б) түзеу мекемелерінде.

4. Ұзақтығы бойынша:

а) ұзын; б) эпизодтық.

5. Қатысушылар саны бойынша:

а) 100 адамға дейін; б) 1000 адамға дейін; в) 10000 адамға дейін; г) 10000-нан астам адам.

Жаппай тәртіпсіздіктер күрделі әлеуметтік құбылыс ретінде олардың пайда болу себептері мен жағдайларын, генезисін, ішкі істер органдарының алдын-алу мен күресудің формалары мен әдістерін арнайы және терең зерттеуді қажет етеді. Біздің ойымызша, «жаппай тәртіпсіздік» қылмысының ерекшелігі, әдетте, әлеуметтік-экономикалық сипаттағы себептердің ерекшелігі болып табылады; психология және заңсыз әрекеттерге қатысушылардың саяси-құқықтық салдары.

Саяси құрылымға қарамастан, кез-келген қоғамда қандай-да бір формада немесе басқа формада жаппай тәртіпсіздіктер болуы мүмкін. Сонымен қатар, бұл адамдардың белгілі бір топтарының осы қоғамға қатынасын көрсетудің бір түрі, сондықтан тәртіпсіздіктердің қоғамдық-саяси құбылыс ретіндегі себептерін қоғамның негіздерінен, мемлекеттік құрылымнан, экономикалық жағдайдан, әртүрлі этникалық топтар мен халық топтарының қарым-қатынасынан іздеу керек.

«Жаппай тәртіпсіздік» ұғымын талдау

³ Январские события: полицейских будут судить за пытки // Kipy режими: <https://datification.org/biznes/yanvarskie-sobytiya-policejskih-budut-sudit-za-pytki.html> (19.04.2023).

⁴ Кровавый январь: список погибших // Kipy режими: <https://rus.azattyq.org/a/zhertvy-yanvarskikh-sobyti-2022/31874935.html> (19.04.2023).

оны құрайтын: «Жаппай» сияқты ұғымдарды анықтауды қамтиды, яғни көптеген адамдар жасаған [9, 144-б.], жекелеген жағдайларда көрінбейтін, тұлғасыз [10, 118-б.] және «тәртіпсіздік» сөздері – болмау, тәртіпті бұзу [9, 254-б.].

Әдебиеттегі жаппай тәртіпсіздіктердің әртүрлі аспектілерін зерттеу кезінде авторлардың көпшілігі [11, 310-б.] өз тұжырымдамасын тәртіпсіздіктерді ұйымдастыруға және белсенді қатысуға жауапкершілікті көздейтін тиісті қылмыстық құқық нормасы арқылы анықтайды.

Осылайша, В.Н. Григорьев жаппай тәртіпсіздіктерді адамдардың үлкен тобы – бұқара жасаған, қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздік негіздеріне қол сұғатын және погромдармен, қиратулармен, өрттермен және басқа да осындай әрекеттермен немесе биліктің қарулы қарсылығымен жүретін қасақана әрекеттер ретінде анықтауға тырысты [12, 5-б.].

Қолданыстағы қылмыстық заңға сәйкес «тобыр» термині қолданылмайды. Заң шығарушы қолданатын «жаппай тәртіпсіздіктер» термині көптеген адамдар немесе басқаша айтқанда, көпшілік жасаған тәртіпсіздіктерді білдіреді. Бұл термин заң әдебиеттерінде жаппай тәртіпсіздіктердің қылмыстық-құқықтық аспектілерін талдауда кеңінен қолданылады, бұл біздің ойымызша, зерттелетін мәселе аспектісінде аталған құбылысты орнатудың объективтілігімен анықталады.

Бұл термин әлеуметтануда да қолданылады [13, 110-б.] алайда, көпшіліктің құбылысы туралы зерттеулер жүргізілген жоқ. Бұл мәселе 70-ші жылдардың басында, отандық ғылым – әлеуметтік психологияның қалыптасуы кезінде шешілді. Әлеуметтануда қазір әдебиетте қолданылатын «тобыр» термині берік орнықты. Қолданыстағы көзқарасқа күмән келтірместен, әлеуметтанулық әдебиетте бар көпшіліктің анықтамасын қолдануға болады: сыртқы ұйымдастырылмаған қауымдастық «байланыс» ретінде, оны құрайтын адамдардың жоғары сәйкестігімен ерекшеленеді, өте эмоционалды және бірауыздан әрекет етеді.

Әлеуметтік психологияда көпшіліктің негізгі түрлерінің жіктелуі бар: бүлікші, агрессивті, құтқарушы, стяжатель, экстати-калық. Ұсынылған ғылыми классификация толық емес және кез-келген ұқсас анықтамаға тән шартты сипатта болады, ол жалпы құбылысқа тән форманы көрсетеді.

1986-2022 жылдар аралығында болған

тәртіпсіздіктерді талдау көрсеткендей, тобыр агрессивті, кейде ұлтшылдық бағытқа ие.

Адамдардың көпшілікке енуінің негізгі себептері: ұлт мүдделерін жалған түсіну, өзімшілдік, кек алу. Жаппай тәртіпсіздіктерге қатысушылардың іс-әрекеттерінің уәждемесін талдау кезінде бірегейлік анықталады: агрессивті бағытталған тобыр, әдетте, халықтың кейбір бөлігінің жағымсыз эмоцияларына негізделген, өмір сүру жағдайларына, облыс пен республика басшылығы жүргізетін саясатқа наразы. Наразылық жағдайы оның қатысушыларының мінез-құлқының агрессивтілігін анықтайтын жеккөрушілікке айналуы мүмкін.

Басқа зерттеушілер бұл анықтаманы тым тар деп санайды, өйткені ол әдетте агрессивті деп саналатын (қарастырылуы мүмкін) басқа мінез-құлық түрлерін қамтымайды, бірақ олардың мақсаты басқа.

Бұл интерпретация болса да, агрессияның жеке тұлға ретіндегі мінез-құлық құбылысы белгілі бір айырмашылықтармен сипатталады, олардың ортақ ерекшелігі-агрессия қандай да бір түрде басқа объектіге зиян келтірумен тікелей байланысты. Жеке агрессия басқаларға зиян келтіретін әртүрлі мінез-құлық реакцияларын қамтиды. [14, 24-б.]

Қозған көпшіліктің агрессивтілігі оның көптеген және гетерогенді құрамына байланысты бірнеше есе артады. Бұл жаппай тәртіпсіздіктердің өсіп келе жатқан әлеуметтік қаупі. ҚР ҚК бабының диспозициясында көзделген іс-әрекеттер дәл агрессияны болжайды. Агрессия элементтерін қолданбай жаппай тәртіпсіздіктер жасау мүмкін емес, сондықтан заң шығарушы бұл белгіні қылмыс құрамының объективті жағында білдіреді.

Авторлардың көпшілігі жаппай тәртіпсіздіктерді ҚР Қылмыстық кодексінің 272-бабының диспозициясында көзделген нақты іс-әрекеттерді жасауда көрініс табатын қылмыстар ретінде айқындайды. Алайда, тәртіпсіздіктер кезінде басқа қылмыстардың белгілері бар әрекеттер жасалады. Жаппай тәртіпсіздіктер әртүрлі қылмыстық әрекеттердің арнайы конгломераты болып табылады. Жаппай тәртіпсіздіктерге өртеу, погромдар, мүлікті жою, жеке адамға зиян келтіру және т.б. сияқты тәуелсіз қылмыстар жатады, ал заңда көрсетілген мұндай әрекеттер жаппай тәртіпсіздіктер деп аталады, яғни. белгілі бір қылмыстардың, қылмыстық әрекеттердің, соның ішінде оларды ұйымдастырудың жиынтығы.

Осылайша, тәртіпсіздіктер қоғам үшін өте қауіпті әлеуметтік құбылыс болып табы-

лады, оның негізінде оның қатысушыларының эмоционалдылығы мен бірауыздылығының жоғары деңгейімен сипатталатын көпшіліктің жағымсыз көңіл-күйі жатыр. Қазіргі жағдайда қоғамдық қауіпсіздіктің деңгейі жеткіліксіз екенін ескере отырып, тәртіпсіздік жағдайында мінез-құлық ережелері мен негізгі қорғаныс әдістерін білу және қажет болған жағдайда оларды іс жүзінде қолдана білу маңызды.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу келесі қорытындыларды тұжырымдауға мүмкіндік береді:

1. Жаппай тәртіпсіздіктер құрамының жалпы объектісі деп әртүрлі салалардағы қауіпсіздікті түсіну керек, оның құрамдас элементтері қоғамдық қауіпсіздік, экологиялық қауіпсіздік, көлік қозғалысы мен пайдалану қауіпсіздігі және т.б.

2. Жаппай тәртіпсіздіктер деп көптеген адамдардың (топтардың) қоғамда белгіленген тәртіп ережелерін бұзуға бағытталған, азаматтарға зорлық-зомбылық, погромдар, өртеу, мүлікті жою немесе бүлдіру, билік өкіліне қарулы қарсылық, қару-жарак, жарылғыш құрылғылар, жарылғыш, уландырғыш не басқа заттар мен заттарды қолданумен қатар жүретін әрекеттері түсінілуі керек басқа адамдар үшін қауіп. Бұл ретте мінез-құлық ережелерін заң шығарушы да белгілей алады, сондай-ақ мінез-құлықтың

моральдық-этикалық нормаларынан туындауы мүмкін.

3. ҚР ҚК 272 бабына жаңа 4 бөлікпен толықтыру ұсынылады:

«4. Жаппай тәртіпсіздіктерді ұйымдастыру не оған қатысу мақсатында оқудан өткен адам, оның ішінде дене шынықтыру және психологиялық даярлық, жаппай тәртіпсіздіктерді ұйымдастыру тәсілдерін, қарумен, жарылғыш құрылғылармен, жарылғыш, уландырғыш заттармен, сондай-ақ өзге де заттармен жұмыс істеу қағидаларын зерделеу бойынша айналасындағыларға қауіп төндіретін дағдылар мен заттарды меңгеру білімі, практикалық дағдылары мен дағдыларына ие болу, -

бес жүз мың айлық есептік көрсеткішке дейін айыппұл салуға не бес жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.».

Жоғарыда қарастырылған проблемалар жаппай тәртіпсіздіктердің құрамы бұрыннан бар тәжірибе мен қолданыстағы қылмыстық құқықты ескере отырып, заң шығарушының егжей-тегжейлі жұмыс істеуін талап ететіндігін көрсетеді. Жоғарыда аталған мәселелерді шешудің теориялық қана емес, сонымен қатар практикалық қылмыстық-құқықтық маңызы бар, өйткені Қазақстан Республикасындағы қылмыстық-құқықтық реттеудің тиімділігі оларды шешудің табыстылығына байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Петров С.В. *Рекомендации по организации деятельности ОВД в условиях межнациональных конфликтов*. - М.: Академия МВД РФ, 1997. – 284 с.
2. Кажеева Б.С. *Особенности организации массовых беспорядков в свете последних изменений норм 272 УК РК и 212 УК РФ // Сборник статей по материалам VI Международной научно-практической конференции. Северо-Западный филиал ФГБОУВО «Российский государственный университет правосудия», Издательство «Петрополис» (Санкт-Петербург)*. – 2019. С. 163-171.
3. Лебон Г. *Психология народов и масс: книга*. - СПб.: Макет, 1995. - 311 с.
4. Донцов Д.А., Денисов А.А., Сенкевич Л.В *Социальная психология. Учебно-методическое пособие*. – М.: «Человек Москва». 2010. – 80 с.
5. *Криминальные опасности и защита от них: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / Л.А. Михайлов, В.М. Губанов, В.П. Соломин [и др.]; под ред. Л.А. Михайлова*. – М.: Академия, 2010. – 260 с.
6. Майдыков А.Ф. *Управление органами внутренних дел при предупреждении и пресечении массовых беспорядков в населенных пунктах. Курс лекций. Академия МВД СССР*. - М., 1985. – 57 с.
7. Демидов Ю.Н. *Массовые беспорядки: уголовно-правовой и криминологический аспекты*. - Астрахань, «Норма». 2004. – 168 с.
8. Старостин С.А. *Управление органами внутренних дел при чрезвычайных ситуациях (правовые и организационные аспекты)*. - М.: БЕК, 1994. – 132 с.
9. Ожегов С.И. *Словарь русского языка*. - М., Русский язык, 2003. – 373 с.
10. *Словарь русского языка в 4-х томах. Т. 2. / Под ред. Евгеньевой А.П.* - М., Русский

язык, 1987. – 261 с.

11. Бекмагамбетов А.Б., Ревин В.П., Ревина В.В. Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть. Учебник. 2-ое изд., перераб. и доп./ Под ред. Д.ю.н., проф., Засл.деятеля науки РФ Ревина В.П.— М.: Издательский дом Академии Естествознания, 2017. – 396 с.

12. Григорьев В.Н. Расследование массовых беспорядков в условиях чрезвычайного положения. - М.: Юрайт, 2008. – 156 с.

13. Дьяков С. В., Игнатъев А.А., Карпушин М.П. Ответственность за государственные преступления. - М.: Юрлитиздат, 1988. – 231 с.

14. Алиев Р.Х. Насильственная преступность в России: состояние и проблемы предупреждения // Общество и право. - 2008. - № 1. – С. 23-25.

REFERENCES

1. Petrov S.V. Rekomendacii po organizacii deyatel'nosti OVD v usloviyah mezhnacional'nyh konfliktov. - M.: Akademiya MVD RF, 1997. – 284 s.

2. Kazhkeeva B.S. Osobennosti organizacii massovyh besporyadkov v svete poslednih izmenenij norm 272 UK RK i 212 UK RF // Sbornik statej po materialam VI Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. Severo-Zapadnyj filial FGBOUVO «Rossijskij gosudarstvennyj universitet pravosudiya», Izdatel'stvo «Petropolis» (Sankt-Peterburg). – 2019. S. 163-171.

3. Lebon G. Psihologiya narodov i mass // Kniga. - SPb.: Maket, 1995. - 311 s.

4. Doncov D.A., Denisov A.A., Senkevich L.V Social'naya psihologiya. Uchebno-metodicheskoe posobie. – M., «CHelovek Moskva». 2010. – 80 s.

5. Krimial'nye opasnosti i zashchita ot nih: ucheb. posobie dlya studentov vyssh. ucheb. zavedenij / L.A. Mihajlov, V.M. Gubanov, V.P. Solomin [i dr.]; pod red. L.A. Mihajlova. – M.: Akademiya, 2010. – 260 s.

6. Majdykov A.F. Upravlenie organami vnutrennih del pri preduprezhdenii i presechenii massovyh besporyadkov v naselennyh punktah. Kurs lekcij. Akademiya MVD SSSR. - M., 1985. – 57 s.

7. Demidov YU.N. Massovye besporyadki: ugovolno-pravovoj i kriminologicheskij aspekty. - Astrahan', «Norma». 2004. – 168 s.

8. Starostin S.A. Upravlenie organami vnutrennih del pri chrezvychajnyh situacijah (pravovye i organizacionnye aspekty). - M.: BEK, 1994. – 132 s.

9. Ozhegov S.I. Slovar' russkogo yazyka. - M., Russkij yazyk, 2003. – 373 s.

10. Slovar' russkogo yazyka v 4-h tomah. T. 2. / Pod red. Evgen'evoy A.P. - M., Russkij yazyk, 1987. – 261 s.

11. Bekmagambetov A.B., Revin V.P., Revina V.V. Ugolovnoe pravo Respubliki Kazahstan. Ocobennaya chast'. Uchebник. 2-oe izd., pererab. i dop./ Pod red. D.yu.n., prof., Zasl.deyatelya nauki RF Revina V.P.— М.: Izdatel'skij dom Akademii Estestvoznaniya, 2017. – 396 s.

12. Grigor'ev V.N. Rassledovanie massovyh besporyadkov v usloviyah chrezvychajnogo polozheniya. - М.: YUrajt, 2008. – 156 s.

13. D'yakov S. V., Ignat'ev A.A., Karpushin M.P. Otvetstvennost' za gosudarstvennye prestupleniya. - М.: YUrlitizdat, 1988. – 231 s.

14. Aliev R.H. Nasil'stvennaya prestupnost' v Rossii: sostoyanie i problemy preduprezhdeniya // Obshchestvo i pravo. - 2008. - № 1. – s. 23-25.